

ALS HOSPITALS DE VALÈNCIA: ANALFABETISME I ALFABETITZACIÓ (1450-1518)

ALFREDO GARCÍA FEMENIA

Universitat de València

UN ENCONTRE NECESSARI

Els llibres d'albarans examinats a l'Arxiu Històric Municipal de València i a l'Arxiu de la Diputació Provincial de València¹ ens possibiliten mostrar la relació dels alfabetitzats i els analfabets amb l'administració dels hospitals, especialment com aquests últims salvaven l'obstacle del desconeixement de l'escriptura per a dur a terme l'acció administrativa² en unes institucions regides per una «burgèsia» urbana lletrada.

Cauríem en l'equívoc si pensàrem que l'analfabet és simplement aquell que no té la capacitat de llegir i/o escriure. L'albarà està elaborat en un context i per a una raó molt ben definits: la justificació d'un acte administratiu. Podem afirmar que aquells que no saben redactar-lo/interpretar-lo són alfabetitzats, i aquells que no poden són analfabets? Ens tornariem a equivocar. Hauríem de tindre present el context socioprofessional de l'autor material de la font, la seua procedència geogràfica i altres diversos factors per a considerar a algú d'alfabetitzat/analfabet, doncs depenent de les necessitats de cada individu, es tindria o no la capacitat per a desxifrar un tipus de text o altre, poder realitzar comptes, saber llegir/escriure un tipus d'escriptura o altra, etc. Per comoditat, i sense deixar de banda el que acabem de

---

¹ AHMV i ADPV, respectivament. Les referències d'aquest últim són del fons de l'*Hospital General*, secció *Llibres de conte i raó*.

² Els hospitals havien de rendir comptes a les autoritats municipals, per això realitzaven llibres administratius amb els quals justificar l'exercici econòmic. En aquests llibres, a l'apartat de les *dates* –despeses–, hom pot trobar els albarans on l'individu interessat en rebre el salari corresponent per la venda d'un be o la realització d'un servei escrivia que aquesta acció s'havia efectuat correctament.

dir, emprarem els termes alfabetitzat/analfabet per a diferenciar els que saben o no escriure els albarans, doncs és en el context de la seua elaboració per a la gestió administrativa on pretenem analitzar els distints nivells d'alfabetització de la societat valenciana dels albars del Renaixement.

L'analfabet emprà l'escriptura —eina essencial que les administracions necessitaven per al seu correcte funcionament— amb l'ajuda dels alfabetitzats, provocant relacions de dependència.³ Aquests il·letrats hauran de fer ús de l'escriptura quan l'administrador de l'hospital els demane realitzar un albarà, és a dir, un «rebut justificatiu del pagament efectuat per una entitat determinada a algú que havia dut a terme algun treball per a ella».⁴ Per què l'albarà com a font d'estudi? Són molts els treballs que han demostrat la importància d'aquesta font documental per a l'estudi de l'alfabetització, doncs «ens permeten conèixer una situació particular i comuna a totes les societats pretèrites: el moment d'encontre, inclús seria millor dir de xoc, entre dos sistemes culturals oposats, l'oralitat i l'escriptura»,⁵ degut a que es tracta de documentació de caràcter autògraf o pel fet de reflectir la incapacitat o absència de l'interessat, el qual ha d'acudir a algú per a que li redacte el rebut en el seu nom.

QUOM YO NO SÉ ESCRIURE...

Aquest albarà, doncs, havia de ser redactat per l'interessat, però com l'analfabet no podia escriure *manu propria* dit document, necessitava d'altres individus, als quals localitzava al petit cercle dels alfabetitzats, creant el que es coneix com a *delega grafica*.⁶ Els albarans estudiats presenten tres situacions distintes en les què aquells incapaços d'escriure reconeixen el seu impediment i deleguen la redacció del rebut a una altra persona. Un exemple de la primera situació la veiem en un albarà manat escriure al prevere Joan Boix pels llauradors Domingo Gombau i Jaume Llopis:

³ Gimeno Blay, Francisco M., «Los analfabetos y la administración. Notas sobre sus relaciones a través de la escritura», *Scripta manent: de las ciencias auxiliares a la historia de la cultura escrita*, Granada, Universidad de Granada, 2008, p. 154.

⁴ *Ibidem*, pp. 154-155.

⁵ *Ibidem*, p. 153.

⁶ Petrucci, Armando, «Scrittura, alfabetismo ed educazione grafica nella Roma del primo Cinquecento: da un libretto di conti di Maddalena Pizzicarola in Trastevere», *Scrittura e Civiltà*, II (1978), pp. 181-183.

*E com és ver, de voluntat nostra, per quant no sabem escriure, avem fet fer lo present albarà a Johan Boix, prevere, a VII de jener any Mil CCCCLXXX sis.*⁷

La segona situació continua mostrant-nos el desconeixement escriptorari per part d'un sastre il·letrat, *Daniel Eximénez*:

*Fas vos fer lo albarà scrit de mà de Bernat Tàrega, a XVIII de noembre any 1455.*⁸

En aquest exemple, el suposat analfabet no declara explícitament que no sap escriure. Aquest dubte es resol cercant al personatge en altres albarans i veient si continua actuant com a autor jurídic reiterant la *delega grafica* o com a escriptor del rebut; d'aquesta manera, podem situar-lo en el grup d'alfabetitzats o, per contra, en el dels analfabets.

Açò ens duu a l'última situació, la qual s'ha de tindre present a pesar de no estar sempre citada a la documentació: l'absència física de l'interessat o l'impediment físic en el moment de la redacció:

*E per estar lo dit Gesmundo enpedit de la mà [...] fer lo present de voluntat sua, de mà mia, any e dia sobrescrits.*⁹

Desconeixement de l'escriptura, absència o impediment físic són, doncs, les tres situacions per les què es produeix la *delega grafica* a la baixa Edat Mitjana i al Renaixement. La documentació ens mostra una sèrie de tòpics entre aquells marginats i exclosos de la cultura escrita que acudeixen a aquests escriptors delegats: llauradors, musulmans i dones. Entre aquestes últimes són nombroses les dides, encarregades d'al·letar als expòsits i a les què l'hospital pagava per aquesta tasca:

*Yo, Johan Sentfeliu, notari, faç testimoni a vos [...] haveu donat e pagat a na Caterina, muller d'En Francesch Pérez, laurador de València [...] per nodere e criar Johana pobra...*¹⁰

Gimeno Blay va poder comprovar com el 100% de les dides de l'Hospital General eren analfabetes –hem pogut constatar que entre 1450 i 1518¹¹ no hi ha cap dida que sàpiga escriure– i que, per a poder trobar alguna dona amb coneixements escriptoraris, va acudir als llibres administratius de monestirs valen-

⁷ ADPV. V-1/68, *Llibre d'albarans*.

⁸ AHMV. *Hospitals*, 349 (3), núm. 11 (*albarà solt*).

⁹ ADPV. V-1/102, f. 42v.

¹⁰ AHMV. *Hospitals*, 350 (3), núm. 8 (*albarà solt*).

¹¹ Dates extremes de l'empresa administrativa de Jaume Roig –autor de l'*Espill*– i del seu fill, Gaspar Jeroni.

cians.¹² Per tant, no resulta sorprenent que els únics autògrafs femenins que hem trobat a la documentació siguin d'una dona benestant i d'una religiosa del convent de la Saïdia.¹³

A pesar de ser molts els musulmans que han delegat la funció escripturària, la recerca ens ha proporcionat dos albarans inèdits escrits en grafies àrabs –Fig. 1 a i b–, un d'ells relacionat amb la producció de draps i l'altre amb la venda d'oli.¹⁴ Hem de pensar que, de la mateixa forma que ocorria en la societat cristiana, la gran majoria dels musulmans eren llauradors, i que sols una petita minoria podia adquirir els coneixements lecto-escripturaris necessaris, cosa que podem confirmar perquè sols hem pogut localitzar a aquests dos musulmans –Ahmed Samaja i Alí Azakar– que sabien escriure entre els 251 que ens apareixen als rebuts administratius.

Aquests il·lustrats deixen constància de la seua procedència social i geogràfica en moltes ocasions. La primera d'elles ens ajuda a relacionar el coneixement –o no– escripturari amb el grup social al què pertany –quasi sempre coincideixen les esferes socials inferiors amb els analfabets–, mentre que la segona, si es redactava a l'albarà, ens permet realitzar –amb precaucions– una geografia de l'analfabetisme. La principal zona «emigratòria» la trobem a la pròpia ciutat de València i a la seua horta, d'on arriben els proveïdors de productes artesanals i els treballadors de l'hospital; de la Ribera del Xúquer, de l'horta de Gandia i de les vall d'Alfandech i d'Uixó, s'apropen els musulmans per a vendre productes tan bàsics com són gallines, pollastres i ous; per últim, de la zona de Xelva, als Serrans, s'acosta gran quantitat de dides. Els analfabets els trobem, *ergo*, a les zones agrícoles i rurals.

PREGÀ A MI, DAMUNT DIT, QUE LI ESCRIVÍS LO DIT ALBARÀ

Amb la *delega grafica*, doncs, s'aproparà l'escriptura a aquells que no poden o no saben emprar-la. Sobre qui recau la *delega grafica*? L'analfabet troba moltes

¹² Gimeno Blay, Francisco M., «Analfabetismo e alfabetizzazione femminili nella Valencia del Cinquecento», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, III, vol. XXIII, 2 (1993), pp. 573-574.

¹³ Joana Martorella –ACV. *Lligalls*, 1292, f. 15r; any 1517– i Catalina Muñoz, monja del monestir de la Saïdia –ARV. *Clergat*, *Llibres 3116, 4142 i 4144*.

¹⁴ Les transcripcions he d'agrair-li-les a la catedràtica Carmen Torres Barceló: a) *Jo, Ahmed Samaja, reconec que t'he venut a tu, senyor Çaera, tres fardellets per cent i seixanta-sis sous. He rebut cent seixanta-cinc sous. 165*; b) *Jo, Ali Azakar, de Castellón, he rebut d'oli dos i [sic] i trenta*.

solucions, algunes de les quals les fa a través, per exemple, del seu fill, com l'hospitaler *Johan Valero* –*E per què yo no sé escriure fas fer lo present de voluntat mia a mon fil, Jaume Valero, lo primer de janer D y huyit*–,¹⁵ d'un professional de l'escriptura, com el *mestre Balaguer*, que el *XVI de març any mil cinch-cents e dos* acudeix a *Johan Serra, notari*,¹⁶ dels eclesiàstics –el *VI de març any mil CCCCLXXXVI, Francesch Lop, perayre*, acudí a *Johan Boix, prevere*–¹⁷ o de treballadors de l'hospital, com *Johan Maria*, que fa *testimoni com lo magnífic mossén Jeroni Roig... a paguat Çat Toret, moro de Carlet*.¹⁸

Al ser tants els casos de *delega grafica*, amb oficis que van des dels apotecaris fins als escolans, no podem establir quins criteris de selecció emprarien els analfabets. Tal vegada, fer ús d'un fragment del *Quijote* ens oferisca informació d'aquests criteris:

El Bachiller se ofreció de escribir las cartas a Teresa de la respuesta; pero ella no quiso que el Bachiller se metiese en sus cosas, que le tenía por algo burlón, y así dio un bollo y dos huevos a un monacillo que sabía escribir, el cual le escribió dos cartas...¹⁹

És possible que la raó per la què l'analfabet acudia a una persona o altra fóra la confiança, tant en familiars o amics com en persones el càrrec de les quals els atorgava cert crèdit i mai mentirien o ocultarien res a l'analfabet que els busqués, com els homes d'església o els notaris.²⁰ El recompte dels oficis esmentats als 2.795 albarans que han sigut escrits per a altres²¹ ens aporta una informació molt valuosa: 1.198 els han redactat vuitanta-set eclesiàstics;²² els segueix el per-

¹⁵ ADPV. V-1/88 (*albarà solt*).

¹⁶ ADPV. V-1/83, *Llibre d'albarans*. Són pocs els casos de notaris que escriuen en nom d'altres, suposem que es deuria a que els analfabets s'estalviarien pagar el salari al notari acudint a familiars o veïns. En Gimeno Blay, Francisco M., «Los analfabetos y la administración. Notas sobre sus relaciones a través de la escritura», *op. cit.*, p. 159.

¹⁷ ADPV. V-1/68, *Llibre d'albarans*.

¹⁸ ADPV. V-1/102, f. 1r.

¹⁹ Cervantes Saavedra, Miguel de, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*, dirigida per Francisco Rico, Barcelona, II, cap. L, 2004, p. 1140.

²⁰ Gimeno Blay, Francisco M., «Analfabetismo e alfabetizzazione femminili nella Valencia del Cinquecento», *op. cit.*, p. 578.

²¹ El total d'albarans estudiats relatiu als hospitals ascendeix a 4.448. D'aquests, 1.653 els escrigué l'alfabetitzat per a si mateix.

²² Frares, escolans i preveres, entre altres. El 75% dels albarans escrits per aquests, els redactaren Miquel Palós –465–, Joan Abat –cent seixanta-un– i Bernat Vidal –setanta-nou.

sonal vinculat a l'hospital –administradors, hospitalers i treballadors en general–, setze individus que redacten 733 albarans;²³ els professionals de l'escriptura –trenta-set notaris i escrivans–, es veuen poc representats, doncs sols intervenen en noranta-cinc ocasions;²⁴ seguidament tenim als proveïdors del centre –vint-i-huit formenters, oliers, vinaters...–, que escriuen noranta-dos albarans;²⁵ i, per últim, els treballadors relacionats amb la medicina –quinze apotecaris, barbers, cirurgians, infermers i metges–, redacten huitanta-un rebuts.²⁶ La resta d'oficis intervinents en la confecció d'albarans per als analfabets ho fan mínimament.²⁷ Front a totes aquestes professions esmentades se'ns presenten fins a cent quatre persones sense ofici, tal vegada per no tindre'n o degut a que eren jornalers amb diverses feines. Cap sector professional, doncs, es manté completament apartat de la cultura escrita.

Aleshores, el raonament de Teresa és prou versemblant si ho comparem amb els resultats citats. Aquesta es decanta per una persona a la què el seu càrrec li atorga confiança més enllà del seu cercle familiar o veïnal. Els homes d'església, llavors, com el «monacillo», se'ns presenten com als grans depositaris de la confiança a l'hora de cercar escrivents delegats.

Una vegada analitzades les causes per les què els analfabets acudien a uns i no a altres, i qui és a qui més es dirigien, correspon estudiar paleogràficament les mans que intervenen als albarans. Depenent de l'habilitat escripturària de cada escrivent,²⁸ podem conèixer l'educació gràfica que aconseguí, de normal vinculada al seu grup social, encara que sempre trobem excepcions.

El context social i les situacions vitals dels intervinents gràfics implicaran un major o menor ús de l'escriptura per a finalitats administratives. Els albarans

²³ Joan Maria, hospitaler del centre, redacta dos-cents setanta albarans, i Miquel Daroqui, també hospitaler, n'escriu noranta-vuit.

²⁴ Lluís Adzuara, notari i escrivà del nosocomi, escriu un total de trenta-dos, seguit de Bertran Baiona amb set i Jeroni Micó amb sis.

²⁵ D'aquests, qui més intervé és el vinater Lluís Estellés, trenta-tres vegades; la resta ho fa una o dues ocasions.

²⁶ L'infermer Lluís Alfonso redacta fins a cinquanta-tres d'aquests albarans.

²⁷ Trobem dues excepcions. L'obrer de vila Joan Ferrer s'encarrega de redactar tres-cents dos albarans per a altres persones; en cent set d'aquestes intervencions, a més d'escriure per a altres obrers, s'inclou a ell mateix. L'altre és el fuster Joan Perales, escrivint seixanta rebuts per a gent aliena i quaranta-sis per a si mateix i altres fusters.

²⁸ Les quatre categories esmentades les trobem en Petrucci, Armando, *Historia de la escritura e historia de la sociedad*, València, Universitat de València, 1998, pp. 13-14.

analitzats ens mostren diverses situacions d'alfabetització en quant al coneixement i ús de l'escriptura. Per a aquest estudi no sols podem fixar-nos en la tipologia i la tipicitat de les grafies, és a dir, les característiques formals que identifiquen les variants de l'escriptura manuscrita i la seua major o menor adhesió als models «normals» i canònics; també hem de fixar-nos en l'habilitat que tenia l'escrivent en quant a l'execució, el control motriu de la mà i el control de la ploma, a més d'estudiar la presència d'elements d'ordenació i signes diacrítics, ús d'abreviatures, ortografia, característiques de la llengua, etc.²⁹

Sols un 16% dels alfabetitzats que hem estudiat –cent vint-i-una mans– coneixen l'escriptura de manera elemental, la qual cosa no els impedeix per a escriure, doncs el fet d'haver adquirit aquests coneixements, per mínims que siguen, els diferencia de la gran majoria analfabeta.³⁰ Integren aquest sector de població els mercaders i els corredors d'orella –Fig. 1 c. Manquen d'agilitat a l'hora d'escriure i, per falta de pràctica o de no saber/poder representar les grafies d'altra manera, presenten una cal·ligrafia amb traços lents, sense pràcticament lligams, i molts d'ells no arriben a tancar les lletres. Aquells que simplement firmen a la fi de l'assentament comptable –un total de cinc– també s'inclouen en aquest grup, demostrant que empren l'escriptura per a realitzar solament aquesta acció.

Entre aquells que redacten l'albarà per complet trobem diverses habilitats, però la que més predomina és l'usual. Aquest grup –cinc-centes cinquanta-cinc mans– està format principalment per eclesiàstics, però també trobem artesans i treballadors manuals molt acostumats a emprar l'escriptura per a realitzar les tasques administratives –Fig. 1 d. Una part de les mans, a pesar de tindre un bon control de la ploma, no empren els elements textuais de la mateixa manera, assemblant-se a la redacció dels textos més elementals –Fig. 2 a. Si tenim present que aquesta destresa és la més freqüent entre tots els sectors professionals i, especialment, en els grups socials mitjans i baixos, és lògic pensar que els analfabets, que pertanyien a aquestes col·lectivitats, acudirien a aquests i no a aquells amb unes capacitats escripturàries més elevades.

Entre els que presenten una execució pura, canònica, trobem gran varietat d'individus –Fig. 2 b–, sent nombrosos els preveres, escriptors i algun doctor

²⁹ Petrucci, Armando, «Scrittura, alfabetismo ed educazione grafica nella Roma del primo Cinquecento: da un libretto di conti di Maddalena Pizzicarola in Trastevere», *op. cit.*, pp. 166-168; Bartoli Langeli, Attilio. «Historia del alfabetismo y método cuantitativo», *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 3 (1996), p. 102.

³⁰ Gimeno Blay, Francisco M., «Los analfabetos y la administración. Notas sobre sus relaciones a través de la escritura», *op. cit.*, p. 154.

en lleis, però també observem gent més humil amb una educació gràfica polida. És lògic que els primers presenten aquesta habilitat per estar més en contacte amb documentació i amb l'escriptura, presentant, per això, una millor cal·ligrafia. Fins a trenta-dues mans les localitzem dintre d'aquesta categoria.

Els professionals de l'escriptura, els notaris, també hi deixen constància de la seua habilitat als diversos llibres, com és el cas de Joan Casanova –Fig. 1 c–, qui escriu amb una lletra molt curada i cursiva, típica d'aquesta professió. Degut a la rapidesa a l'hora d'escriure i a la cursivitat que d'ella es després, conseqüència de l'economia de l'escriptura, es provoca una deformació en les lletres realitzades per aquests professionals.

A excepció dels dos escrivents amb caràcters àrabs, a la València de finals del XV i d'inicis del XVI trobem dos pols d'atracció als què es poden apropar les grafies dels nostres escrivents: un d'ells és l'escriptura gòtica i l'altre la humanística. El 12% dels escrivents presenten una gòtica amb formes arrodonides de transició, corresponents, principalment, a la segona meitat del XV. S'ha observat que al llarg del segle «l'escriptura semigòtica evolucionà cap a formes híbrides gòtico-humanístiques pròximes a la itàlica», responent a «una nota estètica, què, com ocorria en el camp documental, trobava els seus models en la producció procedent d'Itàlia».³¹ Poc a poc, aquestes formes de transició, «de forma espontània o per influències exògenes, donà lloc a l'aparició d'unes formes arrodonides...»,³² provocant que el 88% restant empre una escriptura que s'aproxima a les formes italianes de la humanística, però amb influència de l'escriptura gòtica en molts casos.

Els percentatges d'ús de l'escriptura gòtica entre els diversos grups professionals oscil·len entre el 9% i el 20% en tots els grups analitzats, sent menor entre els mercaders i eclesiàstics, i major entre els artesans i els homes dedicats a la construcció; dades què no ens permeten vincular un tipus d'escriptura amb un sector professional.

³¹ Mandingorra Llavata, M.ª L., *La escritura humanística en Valencia: su introducción y difusión en el siglo XV*, València, Universitat de València, 1986, pp. 32-33.

³² Gimeno Blay, Francisco M., «De la “luxurians litera” a la “castigata et clara”. Del orden gráfico medieval al humanístico (siglos XV-XVI)», *Litterae Caelestes*, 2 (2007), pp. 10-11.

A MODE DE CONCLUSIÓ

Els resultats ens mostren una societat on el coneixement de l'escriptura és necessari per a realitzar accions tan bàsiques com redactar un albarà, provocant relacions de dependència entre aquells que no han adquirit aquest habilitat i els que sí que ho han fet. Aquests últims són la connexió entre la majoria analfabeta i el petit grup d'alfabetitzats, convertint-se en un sector de la població importantíssim per a apropar aquesta eina a la resta de la societat.

Els analfabets depositaran la seua confiança en familiars, companys de feina i eclesiàstics, normalment individus amb una escriptura com a mínim «usual», però també observem casos en què acudeixen a alfabetitzats amb una habilitat gràfica més elemental, individus que, a pesar d'esborrallar les grafies, són assidus en el món de la *delega grafica*. L'escassa capacitat a l'hora d'escriure en molts d'ells no els impedeix per a realitzar aquesta acció; ni ells es senten avergonyits de la seua manera de traçar les lletres ni els administradors els prohibeixen escriure als llibres de comptabilitat, doncs el fet de tindre aquests coneixements, per mínims que foren, ja era un signe distintiu en una societat majoritàriament analfabeta. No obstant això, aquests il·letrats saben de la importància de l'escriptura i, d'una manera o d'altra, aconsegueixen creuar la frontera, surten del seu ambient de confort, dominat per l'oralitat, per a endinsar-se en el món oposat, el de l'escripturalitat, imperant a l'administració hospitalària.

a

انا احمد سماحة شرف على تيسر عود
 معية اليك فليكن واسير لانا من فرد بيلا
 منى ما يتى شلة وا حنت وانيت شلة
 منى ما يتى شلة وا حنت وانيت شلة
 منى ما يتى شلة وا حنت وانيت شلة
 ١٥٤

b

الحق انك من كمشا بزقته من شلة و
 وقتين

c

- yo alopo de ho cope de de opilla
 Ven or do unel siloye lojir afo
 de pppuy paga pppuy m

d

yo potta munte fmo confes auer rebut de uos sempre en pare mati per
 huma post de pziuda fio plamo de las e doo de ample tra sou pe mes
 huma cura de esola dhint plamo de las tres sou pe huma bara de
 cinquanta e fio plamo de las da munt lo portul nou sou pe alta
 bara de setenta i plamo de las tize sou e fio dmeo ala mat de la cura
 e munta tot unte huit sou e fio dmeo e com el gri fac lo present
 abara esent de la nra maduoridre a unit chud del mes de decembre
 1500

Fig. 1 a i b, ADPV. V-1/82, Llibre d'albarans; c, ADPV. V-1/102, f. 17v; d, AHMV. Hospitals, 349 (3), núm. 9 (albarà solt).

a y defel: any o m d r e e b
 com colla i coltomes f a b i e s m
 om com p f e n s m l o m a c h m f
 ch en z a m e n b e r e n g e s a d e n a r
 an m a s y d y v i c a n o u l i z e s
 d o s b o n s o m y g p z a h o d e f i c a
 f i c o l e h i i a b a r d e l a d e f o r m e n t

Yo toban valero spitaler. del spital dela verge maria dels
 ignocens atozels hanez rebu de vos magnifics enffrances
 dalman entrada m a p z d o m e n l o p r e s e n t a n y d e l d i r e p u a l
 v i n t y f i n e l s d e c l o n g m o n s a l a s i o r d i n a r i d e r o t l a n y . d . y
 l e a e p q u e y o n o s e s c i m m e f a s f e z l o p r e s e n t d e v o l u n t a t
 m a a m o n f i l l j a n n e s v a l e r o l o p r i m e r d e l a n e z . d . y h u n t

A p o j d e a b r i l a n y d a m l e p r e s e n t r e b i . m o p o h d c a s t a n o n .
 u n t r a y d e v o s m a g n i f i c s e n f a m o b e r e n g e s m i n d e v a l e n n o
 a m a m a r d o n d e l a r o s t d e l a v e r g e m a r i a d e l s i g n o r e n s m a g n i
 e n l a n y p a s s a r m e r e b e r e s c i n q u a n t o p e s d u l y l e s
 l o s q u a l l e m e s p u e n d a r p l o s a l a r y p l o s r e b a l l o s q m f e r e
 e n l o i e p h e g r e d e s r e n d e r l a n y d e n p o h d d e p u n t d e l d i r
 a n y l e p r e s e n t e y q u e o d e c u r r e f a r l o p r e s e n t e n l o s p e r e
 d i n s d i a c a m .

Fig. 2 a, ADPV. V-1/76, Llibre d'albarans; b, ADPV. V-1/88 (albarà solt);
 c, ADPV. V-1/67, Llibre d'albarans.

BIBLIOGRAFÍA

- BARTOLI LANGELI, Attilio, «Historia del alfabetismo y método cuantitativo», *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 3 (1996), pp. 87-106.
- CERVANTES SAAVEDRA, Miguel de, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*, II, dirigida per Francisco Rico, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2004.
- GIMENO BLAY, Francisco M., «Analfabetismo e alfabetizzazione femminili nella Valencia del Cinquecento», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, III, vol. XXIII, 2 (1993), pp. 563-609.
- , «De la “luxurians litera” a la “castigata et clara”. Del orden gráfico medieval al humanístico (siglos XV-XVI)», *Litterae Caelestes*, 2 (2007), pp. 151-177.
- , «Los analfabetos y la administración. Notas sobre sus relaciones a través de la escritura», *Scripta manent: de las ciencias auxiliares a la historia de la cultura escrita*, Granada, Universidad de Granada, 2008, pp. 153-160.
- MANDINGORRA LLAVATA, M.ª L., *La escritura humanística en Valencia: su introducción y difusión en el siglo XV*, València, Universitat de València, 1986.
- , «Escribir y administrar. La gestión hospitalaria y el recurso de la escritura», *Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita*, 1 (1994), pp. 91-111.
- PETRUCCI, ARMANDO, «Scrittura, alfabetismo ed educazione grafica nella Roma del primo Cinquecento: da un libretto di conti di Maddalena Pizzicarola in Trastevere», *Scrittura e Civiltà*, II (1978), pp. 163-207.
- , *Historia de la escritura e historia de la sociedad*, València, Universitat de València, 1998.